

KRONIKA NAUKOWA

Komitet Ekologii PAN – 26 lat działalności (1951–1977)*

Komitet Ekologii PAN działa przy Wydziale II PAN jako kontynuator prac Komitetu Ekologicznego PAN oraz Komitetu Hydrobiologicznego PAN. Komitet powstał 4 maja 1951 r. z inicjatywy I Zjazdu Ekologów, który odbył się w dniach 4–6 maja 1951 r. w Warszawie. Swe pierwsze prace Komitet prowadził będąc dotowany przez Biuro I Kongresu Nauki Polskiej.

GENEZA. W latach czterdziestych ekologia z wielkim trudem torowała sobie w Polsce drogę wśród tradycyjnych nauk przyrodniczych. Dzięki energii i głębokiemu przekonaniu o celowości rozwoju badań ekologicznych w naszym kraju, które to cechy charakteryzowały w tym czasie grupę polskich biologów, już w maju 1951 r. z inicjatywy profesorów K. Tarwida i K. Petruszewicza zwołano krajowy Zjazd Ekologów gromadzący niespodziewanie wielką liczbę naukowców (ponad 100 osób). Uchwałą tego Zjazdu powołany został do życia Naukowy Komitet Ekologiczny, który z chwilą utworzenia Polskiej Akademii Nauk został w nie zmienionym składzie włączony do Akademii jako Tymczasowy Komitet Ekologiczny PAN (24 maja 1952 r.), potem (od 20 maja 1953 r.) jako Komitet Ekologiczny PAN.

Komitet wyłonił sześć komisji, z których dwie zmienione zostały z czasem w samodzielne komitety PAN (komisja do spraw hydrobiologii i morskich — przekształcona w r. 1955 w Komitet Hydrobiologii PAN — oraz komisja do spraw sanitarnych, parazytologicznych, weterynaryjnych i zootechnicznych — przekształcona z czasem w Komitet Parazytologiczny PAN). Inne komisje były rozwiązywane w miarę powstawania nowych komitetów Akademii zajmujących się m.in. ich problematyką, należy tu jednak zaznaczyć, że niejednokrotnie dorobek i doświadczenie tych komisji wykorzystywane były z pożytkiem przez nowo powołane komitety PAN.

Komitet Hydrobiologiczny PAN powołany został dopiero 10 listopada 1955 r., ale jego geneza sięga lat wcześniejszych. O potrzebie stworzenia ram organizacyjnych dla szybko regenerującej się po zniszczeniach wojennych hydrobiologii polskiej mówiono już na I Zjeździe Limnologów Polskich zorganizowanym w czerwcu 1948 r. przez profesora Mariana Stangenberga na Uniwersytecie Wrocławskim.

Komitet Hydrobiologiczny PAN 15 kwietnia 1975 r. został połączony z Komitetem Ekologicznym PAN w Komitet Ekologii PAN, który w tym swoim kształcie działa do dnia dzisiejszego.

ZADANIA. Na podstawie wyników obrad I Zjazdu Ekologów (4–6 maja 1951 r.) Komitet Ekologiczny zwrócił się do I Kongresu Nauki Polskiej z postulatem uwzględnienia szeroko rozumianej ekologii w planach rozwoju nauki w naszym kraju, a szczególnie tej ekologicznej problematyki badawczej, która przynieść może wyniki cenne dla gospodarki kraju. W realizacji tego postulatu Komitet widział swe podstawowe zadania, dlatego też in extenso cytujemy tu fragmenty tekstu przedstawionego I Kongresowi Nauki Polskiej:

* Opracowano dla władz Polskiej Akademii Nauk w związku z 25-leciem działalności PAN przypadającej na ręk 1977.

„1. Komitet stwierdza, iż należy w dalszym ciągu rozwoju nauk ekologicznych związać je z zagadnieniami wynikającymi z potrzeb życia gospodarczego kraju, oraz planowej przebudowy jego struktury (...)”

„3. Dla wzmożenia efektów pozytywnych i uniknięcia niejednokrotnie nieodwracalnych błędów, popełnianych w przeprowadzaniu gospodarczych reform terenowych i innych poczynań gospodarczych, Komitet uważa za bezwarunkowo konieczne opieranie się przy ich realizacji na postulatach nauk ekologicznych.

4. Komitet stwierdza wyjątkową aktualność i potrzebę źródłowych badań nad teoretycznymi podstawami nauk ekologicznych.

5. Komitet, po przedyskutowaniu licznych przykładów różnego rodzaju zabiegów uszkadzających lub niszczących biocenozę, stwierdza konieczność podjęcia intensywnych badań nad konsekwencjami biologicznymi i możliwościami regeneracji właściwych stosunków ekologicznych. Analiza taka, uwzględniając konieczne tego rodzaju zabiegi gospodarcze, umożliwi wskazanie racjonalnych sposobów ich wykonania. W dobie obecnej szczególnie aktualne są następujące zagadnienia:

a. masowe używanie do zwalczania szkodników toksycznych środków chemicznych, zatruwających środowisko;

b. zniekształcenie naturalnych środowisk wód, zwłaszcza bieżących, przez zakłady przemysłowe.

6. Komitet stwierdza, iż obecny stan nauki pozwala na rozpoczęcie badań nad planową przebudową biocenozy, zapewniającą racjonalizację gospodarki siłami przyrody, oraz stwierdza pełną aktualność tych prac w odniesieniu do następujących zagadnień:

a. problemów klęsk szkodników leśnych i rolnych;

b. problemów intensyfikacji gospodarki rybnej w jeziorach oraz uzgodnieniu melioracji rolnych z gospodarką rybną;

c. przebudowy krajobrazu rolnego (zadrzewienia śródpolne i zagadnienia pokrewne)”.

„Po przeanalizowaniu dostępnych materiałów Komitet uznaje za szczególnie aktualne następujące zagadnienia:

1. Poszukiwanie dróg selektywnego zwalczania szkodników.

2. Badania nad możliwościami aklimatyzacji wartościowych gospodarczo gatunków i jej ekologicznymi konsekwencjami.

3. Badania ekologicznych konsekwencji regulacji rzek.

4. Badania ekologiczne ważnych gospodarczo gatunków”.

Zadania Komitetu z 1951 r. pozostają do dziś całkowicie aktualne, choć uzupełnione zostały o następujące cele:

1. Poznanie struktury i funkcjonowania ekosystemów lądowych i wodnych dla racjonalnego ich użytkowania w celu optymalizacji produkcji żywności i skutecznej ochrony środowiska.

2. Poznanie wzajemnych stosunków pomiędzy ekosystemami, szczególnie w ich gospodarce materiałowej (cykle biogeochemiczne), w celu ulepszenia metody planowania przestrzennego.

Sposoby realizacji tych postulatów były i pozostaną dość wszechstronne, polegają wszakże przede wszystkim na inicjowaniu i stymulowaniu najbardziej obiecujących pod tym względem badań ekologicznych zarówno w skali kraju (np. polskie badania nad produktywnością ekosystemów w ramach MBP, badania w ramach problemu węzłowego 09.1.7 z lat 1971—1975 oraz w ramach aktualnego problemu węzłowego 10.2, szereg prac dotowanych przez KE PAN, prace nad ekologią terenów zurbanizowanych i inne), jak też w skali międzynarodowej (np. opracowany i zgłoszony przez KE PAN projekt ekologicznych badań agroekosystemów koordynowanych przez International Association for Ecology — INTECOL).

Prace Komitetu polegają również na ożywianiu kontaktów naukowych, krajowych i zagranicznych (sesje naukowe), na działalności wydawniczej, na inicjowaniu i organizowaniu szkolenia w zakresie ekologii i hydrobiologii oraz na kierowaniu funduszków Akademii na szczególnie obiecujące tematy badawcze.

STRUKTURA. Od 20 maja 1953 r. Komitet posiada swoje Prezydium wyłaniane na okres 3-letniej kadencji przez zebranie plenarne. W skład Prezydium wchodzi: przewodniczący, wiceprzewodniczący i sekretarz Komitetu, przewodniczący wszystkich komisji Komitetu (w zależności od kadencji 2—6 osób) oraz 3—5 członków reprezentujących najsilniejsze ośrodki ekologiczne w kraju. Łącznie w skład Prezydium wchodzi zazwyczaj 8—9 osób. W skład Komitetu wchodzi od 16 (1952 r.) do 47 (1977 r.) osób. W skład każdej komisji wchodzi od 10 do 20 osób, przy czym około połowy członków komisji nie jest członkami Komitetu (są to naukowcy zaproszeni do współpracy przez Prezydium Komitetu na wniosek przewodniczącego odpowiedniej komisji). W chwili obecnej działają cztery komisje Komitetu Ekologii: Komisja Hydrobiologii (30 członków), Komisja Ekologii Miasta (33 członków), Komisja Ekologii Szkodników (14 członków) oraz Komisja Oceny Merytorycznej Badań Naukowych Dotowanych przez Komitet (5 członków).

Obok komisji stałych zwoływane są też komisje ad hoc, które rozwiązują się z chwilą wykonania powierzonych im prac (np. Komisja Programu Ekologicznych Badań Agroekosystemów, której zadaniem było przygotowanie projektu badań międzynarodowych koordynowanych przez International Association for Ecology).

Podobną strukturę organizacyjną miał w dwudziestoletnim okresie swego samodzielnego istnienia (1955—1974) Komitet Hydrobiologiczny PAN.

SKŁAD OSOBOWY. W początkowych latach istnienia Komitetu Ekologicznego funkcje przewodniczącego pełnili profesorowie A. Listowski (1951—1953) i K. Petruszewicz (1953—1968), a funkcję sekretarza profesor K. Tarwid (1951—1956). Komitet liczył wtedy od 16 do 23 członków. Po trzyletniej kadencji doc. Z. Kajaka jako przewodniczącego i doc. K. Dobrowolskiego jako sekretarza (1969—1971), profesor K. Petruszewicz objął ponownie funkcję przewodniczącego, którą sprawuje do chwili obecnej. W związku z jego wyjazdem za granicę obowiązki przewodniczącego pełnił w roku 1975 prof. P. Trojan.

Pierwszym przewodniczącym Komitetu Hydrobiologicznego był prof. M. Bogucki (1955—1960), a pierwszym jego sekretarzem — prof. R. Klekowski (1955—1964). Komitet liczył wtedy 27 członków. W następnych kadencjach aż do r. 1974 (z rokiem 1975 Komitet Hydrobiologiczny połączony został z Komitetem Ekologicznym w Komitet Ekologii) funkcję przewodniczącego pełnili profesorowie M. Gieysztor, W. Mańkowski, J. Mikulski, M. Stangenberg i K. Starmach, natomiast funkcję sekretarza — prof. I. Cabejszek, doc. Z. Fischer oraz prof. J. Siemińska.

Choć skład osobowy obu Komitetów uległ zmianom, to jednak wielu członków-założycieli Komitetu Ekologicznego (w tym również Komisji Hydrobiologii przekształconej z czasem w Komitet Hydrobiologiczny) nigdy nie straciło ścisłych związków z Komitetem i aktywnie działa do dziś w jego aktualnym składzie (profesorowie: W. Matuszkiewicz, J. Mikulski, K. Petruszewicz, M. Stangenberg i K. Tarwid) lub aktywnie działało do chwili swej śmierci (profesorowie: Z. Obmiński, Z. Raabe, S. Sakowicz). W Komitecie Hydrobiologicznym do chwili swej śmierci aktywnie działali również profesorowie: M. Bogucki, I. Cabejszek, M. Gieysztor, P. Olszewski i P. Wolny.

Podkreślenia wymagają tu bezsporne zasługi, jakie dla realizacji zadań Komitetu Ekologii położyli profesorowie K. Petruszewicz i K. Tarwid, szczególnie w okresie powstania Komitetu i pierwszych lat jego działalności. Prof. K. Tarwid był głównym inspiratorem akcji podejmowanych na rzecz powołania Komitetu do życia i głównym motorem działań Komitetu w tym czasie. Również w czasie ostatnich

kadencji Komitetu należy on do jego najbardziej aktywnych członków (inicjator i organizator szeregu sympozjów oraz akcji na rzecz rozwoju badań nad ekologią szkodników).

Analogiczną rolę odegrali w Komitecie Hydrobiologicznym profesorowie: M. Stangenberg, J. Mikulski, W. Mańkowski. Na uwagę zasługuje też aktywna działalność prof. M. Gieysztor, którego inicjatywa doprowadziła do powstania Polskiego Towarzystwa Hydrobiologicznego.

Podkreślić też trzeba niemałą rolę, jaką w ożywieniu działalności Komitetu Ekologicznego (liczne sesje naukowe, sympozja oraz zainicjowanie szerokiego wsparcia finansowego dla badań ekologicznych) odegrali w trakcie swej kadencji w latach 1969—1971 doc. Z. Kajak jako przewodniczący i prof. K. Dobrowolski jako sekretarz.

ROLA I MIEJSCE KOMITETU W ORGANIZACJI NAUKI W POLSCE. Jak już wspomniano, Komitet Ekologiczny powstał przed powołaniem do życia Polskiej Akademii Nauk i już przed I Kongresem Nauki Polskiej przygotował twórczy program działania w dziedzinie szeroko pojmowanej ekologii. Jak wykazało życie, był to program mądry i dalekowszycny. Znalazło to potwierdzenie w fakcie powołania szeregu innych komitetów PAN prowadzących m.in. prace w kierunkach postulowanych przez Komitet Ekologiczny, w fakcie wprowadzania tematyki ekologicznej do koordynowanych przez PAN problemów węzłowych oraz decyzji przyznania Komitetowi Ekologii dość wysokich kwot na stymulację ważnych tematów badawczych. W ten sposób ówczesny Komitet Ekologiczny przyczynił się istotnie do rozwoju ważnych dla kraju kierunków naukowych w dziedzinie ekologii, hydrobiologii, parazytologii, ewolucjonizmu, nauk leśnych i nauk związanych z rolnictwem oraz gospodarką wodną.

Prace Komitetu, szczególnie jego sesje naukowe i wydawnictwa, przyczyniły się do uaktywnienia życia naukowego w Polsce. Wzrost aktywności był szczególnie spektakularny w dziedzinie hydrobiologii i wiązał się zarówno z wyodrębnieniem Komitetu Hydrobiologicznego, jak też powstaniem Polskiego Towarzystwa Hydrobiologicznego skupiającego w swych szeregach setki członków.

Również gwałtowny wzrost aktywności naukowej obserwować było można w dziedzinie ekologii lądowej, choć nie towarzyszył mu analogiczny rozwój różnorodności form działania organizacyjnego. Być może ze względu na zbyt wielką różnorodność problematyki ekologicznej nie powstało Polskie Towarzystwo Ekologiczne, które mogłoby współdziałać z Komitetem w zakresie organizacji życia naukowego.

Nie ulega wątpliwości, że wysoka pozycja, jaką posiadają obecnie w świecie polska ekologia i hydrobiologia, jest w jakiejś mierze wynikiem inicjatyw i prac Komitetu Ekologicznego i Komitetu Hydrobiologicznego PAN.

NAJWAŻNIEJSZE INICJATYWY. Niewątpliwie najważniejszym wydarzeniem w 26-leciu istnienia Komitetu było sformułowanie i przedstawienie I Kongresowi Nauki Polskiej postulatów rozwoju badań ekologicznych w Polsce, szczególnie tej problematyki ekologicznej, która mogła przynieść i przyniosła wyniki cenne z punktu widzenia gospodarki kraju. Nie chodziło tu oczywiście o realizowanie zaleceń praktyki gospodarczej, doraźnych badań i ekspertyz, lecz o zainicjowanie szerokiego frontu badań, który przekształciłby się w płodny naukowy kierunek badawczy.

Spośród najważniejszych inicjatyw Komitetu Ekologicznego i Komitetu Hydrobiologicznego wymienić tu należy następujące:

1. Powołanie do życia czasopisma „Ekologia Polska” (1953 r.), które rozwinęło się w dwa ważne czasopisma naukowe ukazujące się dziś jako kwartalniki: „Ekologia Polska” (wydawane obecnie przez Instytut Ekologii PAN) oraz „Wiadomości Ekologiczne” (w dalszym ciągu wydawane przez Komitet Ekologii PAN). To ostatnie czasopismo staje się w coraz większym stopniu trybuną wymiany poglądów, choć

nadal pełni rolę źródła bogatych informacji ekologicznych przeznaczonych głównie dla czytelników krajowych.

2. Podjęcie prac nad polską bibliografią ekologiczną (1953 r.) ukazującą się dziś w postaci rocznika „Polish Ecological Bibliography” (wydawanej do chwili obecnej przez Komitet Ekologii PAN).

Wydawnictwa te przyczyniły się do ożywienia życia naukowego w kraju oraz do propagowania polskiej myśli ekologicznej w świecie.

3. Zorganizowanie pierwszych ekologicznych sesji naukowych (na temat szkodników bazy paszowej oraz na temat zadrzewień śródpolnych — 1953 r.), które stały się od tej chwili jedną z głównych form działania Komitetu. Wiele późniejszych sesji naukowych zaowocowało wydaniem obszernych materiałów, które do dziś wykorzystywane są jako podręczniki metodyczne (np. „Metodyka badań rzecznych”) lub ważne przeglądy monotematyczne (np. materiały z sympozjum na temat pestycydów, materiały z sesji na temat interakcji pomiędzy poziomami troficznymi, materiały z sympozjum na temat ochrony zbiorników wodnych przed zanieczyszczeniem lub publikacja pt. „Nawożenie a eutrofizacja wód”).

4. Zorganizowanie II Zjazdu Hydrobiologów Polskich (1953 r.), który zapoczątkował regularne zjazdy hydrobiologów odbywające się od tej chwili co 3 lata (od VI Zjazdu organizowane przez Polskie Towarzystwo Hydrobiologiczne).

5. Podjęcie inicjatywy, która doprowadziła do powstania Polskiego Towarzystwa Hydrobiologicznego (1959 r.), stwarzającego rozległą bazę organizacyjną dla ożywienia życia naukowego w dziedzinie hydrobiologii poprzez sympozja, zjazdy i częste spotkania seminaryjne naukowców z instytutów PAN, wyższych uczelni i instytutów resortowych.

6. Zorganizowanie XVI Międzynarodowego Kongresu Limnologicznego (Societas Internationalis Limnologiae) w Warszawie (1965 r.), który stał się prawdziwym sukcesem naukowym i organizacyjnym polskiej hydrobiologii. Akcji tej towarzyszyła bogata działalność wydawnicza kierowana przez profesora Karola Starmacha i profesor Jadwigę Siemińską, która zaowocowała dziewięcioma pozycjami do dziś aktualnych zwartych wydawnictw Komitetu Hydrobiologicznego PAN oraz dziewięcioma tomami wydawnictw innych instytucji współpracujących, m.in. Polskiego Towarzystwa Hydrobiologicznego.

7. Zainicjowanie i koordynacja badań nad ekologią zwierzyny łownej w Polsce (1960—1968), prowadzonych w ścisłej współpracy z Polskim Związkiem Łowieckim, badań, które przyniosły szereg wyników o istotnym znaczeniu gospodarczym.

8. Opracowanie i wprowadzenie do programu badań międzynarodowych INTECOL-u (International Association for Ecology) projektu badawczego „Ekologia agrocenoz” (1975 r.), który koordynowany jest obecnie przez grupę roboczą INTECOL-u działającą pod przewodnictwem członka Prezydium Komitetu Ekologii prof. L. Ryszkowskiego.

9. Opracowanie programu (1971—1976) i zainicjowanie badań nad ekologią terenów zurbanizowanych, które koordynowane są obecnie przez przewodniczącego Komisji Ekologii Miasta KE PAN doc. R. Andrzejewskiego. Należy podkreślić, że projekt badań ekologicznych w mieście narodził się równoległe na forum Komitetu Ekologii oraz w INTECOL-u, który projekt ten uważa obecnie za swój najważniejszy międzynarodowy program badawczy.

10. Przeprowadzenie wnikliwej oceny merytorycznej problemu węzłowego 09.1.7 (1971—1975) oraz projektu problemu węzłowego bieżącej pięcioletki 10.2.2.

11. Nawiązanie owocnej współpracy z innymi Komitetami PAN (np. wspólne akcje naukowe z Komitetem Międzynarodowego Programu Biologicznego czy wspólne sesje naukowe z Komitetem Melioracji, Łąkarstwa i Torfoznawstwa) oraz towarzystwami naukowymi (wspólne sesje naukowe z Polskim Towarzystwem Hydrobiologicznym oraz Polskim Towarzystwem Zoologicznym).

12. Wprowadzenie zasad szerokiego wsparcia finansowego dla najbardziej obiecujących badań ekologicznych prowadzonych we wszystkich ośrodkach naukowych kraju.

Od roku 1975 co 2—3 lata do około 500 ekologów i 600 hydrobiologów dociera informacja o możliwościach uzyskania dotacji Komitetu, o preferowanej problematyce badawczej i o zasadzie konkursowego przyznawania dotacji. Po nadesłaniu projektów badawczych Komisja KE PAN wybiera najbardziej interesujące tematy mając na uwadze, by dotacje trafiły również do niewielkich ośrodków akademickich. Dzięki temu Komitet dotuje około 30 tematów badawczych realizowanych w różnych typach szkół wyższych na terenie ośmiu byłych województw.

Za wiele cennych uwag i informacji wykorzystanych w tym opracowaniu winien jestem głęboką wdzięczność Profesorom: Gabrielowi Brzękowi, Romualdowi Klekowskiemu, Ewie Pieczyńskiej, Jadwidze Siemińskiej, Kazimierzowi Tarwidowi.

Z. Maciej Gliwicz

Międzynarodowa konferencja na temat oceny zagrożenia środowiska człowieka

(Tihany, 8—14 VI 1977 r.)

Celem konferencji było przygotowanie dla krajów rozwijających się przewodnika lub raczej podręcznika oceny zagrożenia środowiska przy podejmowaniu decyzji wykonawczych. Spośród krajów rozwijających się w konferencji uczestniczyli przedstawiciele Ghany, Sierra Leone, Indii, Pakistanu, Sri Lanki, Syjamu, Iranu — nierzadko ministrowie tych krajów. Z krajów wysoko rozwiniętych dominowali całkowicie przedstawiciele nauk ekonomicznych, geograficznych, transportu — tj. specjaliści do spraw oceny zagrożenia w różnych dziedzinach życia; było także trzech lekarzy zajmujących się epidemiologią chorób zawodowych, jeden psycholog i dwóch ekologów, włączając w to niżej podpisanego.

Gospodarzem konferencji była Węgierska Akademia Nauk, a głównym jej organizatorem sekretarz Węgierskiej Akademii Nauk, prof. dr Istvan Lang. Organizatorem naukowym był „Scientific Committee on Problems of the Environment SCOPE”. Obradom naukowym przewodniczył prof. dr Ian Burton z Institute for Environmental Studies, University of Toronto, Canada. Ogółem w obradach uczestniczyło 38 osób z 24 krajów oraz przedstawiciele organizacji międzynarodowych: RWPG (G. Rzhanova), United Nations Environment Program (Ashok Khosla) oraz prezydent SCOPE (G. F. White).

Uczestnikom konferencji rozdano 43 teksty przeznaczone do druku, poddane pod dyskusję w trakcie konferencji, w tym 151-stronicowy tekst pt. „Environmental risk assessment: emerging needs and suggested procedures”, przygotowany głównie przez R. W. Kates. Opracowanie to ma stanowić podstawę podręcznika o zagrożeniu środowiska przy podejmowaniu decyzji wykonawczych w krajach rozwijających się. Zadaniem konferencji było zatem ustosunkowanie się do tego maszynopisu, jego korekta, rozwinięcie i uzupełnienie.

Obrady toczyły się w sali konferencyjnej Instytutu Biologii Węgierskiej Akademii Nauk w Tihany. Otwarcia dokonał prezydent SCOPE prof. dr G. F. White, a następnie przemawiali gospodarze: sekretarz Węgierskiej Akademii Nauk prof. dr J. Salanki. Dalej przewodnictwo obrad objął prof. dr Ian Burton i po dłuższej